

функциялары жөнүндө төмөнкүдөй деп жазат: <<Кыргыз жана орус тилдери бири-бири менен ынтымакта жанаша өмүр сүрүшү керек жана алардын ар бири өздөрүнө тийиштүү социалдык функцияларды аткаруулары зарыл. Ушунда гана кыргыз тили - республикадагы мамлекеттик тил эсебинде, ал эми орус тили - бүткүл өлкөнүн аймагында колдонулуучу жалпы мамлекеттик тил, улуттар аралык жана дүйнөлүк алака-катыш каражаты катары иш алып барганы ылайык. Бул экөөнүн функциялары кайсы бир коомдук чөйрөлөрдө чогуу аракетте болуштары мүмкүн, ал эми башка учурларда өз-өзүнчө колдонулуусу ыктымал, бирок эч качан республиканын мамлекеттик тили жана федерациянын жалпы мамлекеттик тили бардык коомдук функцияларды реалдуу түрдө бирдей өлчөмдө аткара алышпайт>>.

Көп тилдүүлүктүн социалдык аспектиси тилдердин ар биринин жалпы функцияларын таап чыгуу менен байланыштуу, буларды эки тилдүү калк пайдаланат. Булардын ичинен тилдин алака-катышын, окутуп үйрөтүүнүн, иш кагаздарын алып баруунун ж.б. каражаты катары ролун белгилеп кетебиз.

Изилдөөнүн социалдык аспектиси тилдердин ар биринин коомдук функцияларын жана колдонулуучу чөйрөсүн аныктоону көңүлгө алат. Педагогикалык аспектиде эки тилдүүлүктүн түзүлүп-калыптануусу жана өнүгүшү менен байланышкан методикалык мүнөздөгү маселелер каралат, атап айтканда: бөтөн тилди үйрөнүү үчүн көбүрөөк жемиштүү болуп кайсы учур эсептелинет, бөтөн тилди көптүк чөйрө жок болгон учурда үйрөнүүнү кайсы куракта баштаган максатка ылайыктуу, бөтөн тилди эне тил менен бир учурда үйрөнгөн ылайыкпы же аны өздөштүргөндөн кийинби (улуттук мектеп үчүн), улуттук мектепте кыргыз-орус эки тилдүүлүгүн түзүп калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолдору, усулдары жана ыкмалары кандай. Башкача айтканда, тилдик инсандын түзүлүп калыптанышы ал окуп тарбияланып жаткан шарттар менен тыгыз байланышта болуп өтөт. Бирок бул тилде сүйлөп жаткан адамдын инсандыгына тилдин тийгизүүчү таасири жана анын бөтөнчөлүктөрү азырынча жетиштүү изилдөө үчүн кызыгуу жаратары анык.

Тил – бул улуттун байлыгы. Ар бир сөз адамдын акылынан жаралган асыл мурас катары укумдан тукумга кызмат өтөгөн жана өз касиетин жоготпостон жандуулугун улай берген руханий байлык экендигин унутпашыбыз керек.

Адабияттар тизмеси:

1. Юдахин К.К. Кыргызско-русский словарь. – М., 1965
2. Ушинский К.Д. “О народности в общественном воспитании// избр.соч. – М.: Педагогика 1974
3. Кыргыз Республикасында 2014-1020 жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өнүктүрүүнүн Улуттук Программасы
4. Концепция поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике, - Б. 2009
5. Сартаев К.К. Кыргыз тилинин методикасы, - Ф., 1963
6. Сухомлинский В.А. Мектептин жаш директору менен аңгеме, - Ф.: Мектеп, 1976
7. Орусбаев А.О. Кыргыз тилинин фонетикасы боюнча изилдөөлөр, - Б.: Илим, 1991
8. Орусбаев А.О. “Русский и кыргызский языки: в поиске гармонии”, Советская Киргизия, - Ф., 1984

Рецензент: к.ф.н., доц. Сарымсакова А.Ж.

УДК 808.5(159.946.3)

Мурасатов Б. А.

И.Арабаев ат.КМУнун доценти,
филология илимдерини кандидаты

**СҮЙЛӨШҮҮ РЕЧИНДЕГИ СӨЗ АЙКАШТАРЫНЫН КОМПОНЕНТТЕРИНИН
ТҮЗҮЛҮШ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Берилген макалада сүйлөшүү речиндеги сөз айкаштарынын тил илиминдеги орду, анын грамматикалык каражаттарынын структуралык түзүлүшү каралып, алардын тил илиминде ишке ашырылышы экономдуулукту жана эмоционалдуулукка ээ болуусу каралат. Ошондой эле тил илиминде сүйлөө речи менен жазма речтин айрым актуалдуу маселелери такталат.

Ачкыч сөздөр: *Грамматикалык балл, грамматикалык категория, грамматиканын түрү, морфология, синтаксис, семантика, стилистикасы, сөз түркүмдөрү, синоними, сөз айкаштары, анын түзүлүшү, курамы, байланышуу жолдору, изафет конструкциясы, парцеляциясы.*

Мурасатов Б. А.

к.ф.н., доц. КГУ им. И.Арабаева

ОСОБЕННОСТИ КОМПОНЕНТОВ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

В данной статье рассматривается определение места и грамматической природы словосочетаний, а также специальное и углубленное рассмотрение структурных типов словосочетаний и их грамматическое значение. А также особенность использования словосочетаний в разговорной речи.

Ключевые слова: *Грамматическое значение, грамматическая категория, грамматическая форма, морфология, синтаксис, семантика, стилистика, части речи, синонимия, словосочетания, структура, системное отношение, изафетная конструкция, парцеляция.*

B. A. Murasatow

Candidate of Philology science, docent KSU n.a. I. Arabaeva

FEATERS OF COLLOCATION COMPONENTS IN COLLOQUIAL SPEECH

In this article the place and nature of grammatical collocations, as well as special and in-depth consdekation of the structural types of word combinations and grammatical meaning all examined. And especially using of collocations in colloquial speech.

Key words: *morphological category, case category, grammatical meaning, grammat catecorges, grammar formas, morphology, lexeme, ÷ ÷parts of speech, synonyme, word combination, system, structure, systemic relationship, pragmatic.*

Сүйлөшүү речинде сөз айкаштары тил илиминдеги өзгөчөлүгү жана тилдик структуралык бөлүмдөрдөгү каражаты экономдуу жана эмоционалдуулукка умтулуусун жаратуу үчүн колдонулган бирдик катары кызмат аткараары белгилүү.

Көпчүлүк учурларда татаал формада колдонулган сөздөрдүн акыркы орундарынан жайгашкан сөз айкаштарынан уюшулуп, жөндөмө мүчөлөрүнүн каражаттарынын колдонулушу бүтүрүүчү форма катары алмаштырылып, ар түрдүү семантика-структуралык конструкциянын негизинде бир типтеги сөздөрдүн курамынан түзүлгөн тизмектер үч составдуу сөз айкашына айлануу аркылуу кеңейтилип, сөздөрдүн тизмектерин байланыштырат. Булардын баары адатта көндүм болуп калган жазма речинин сөз айкаштарынын тибинде кабыл алуусуна өтөт.

Тил илиминде көпчүлүк сөз айкаштарынын структурасында түзүлүшү, алардын лексикалык жактан ишке ашырылышына ар кандай түзүлүүгө мүмкүнчүлүк жаратууга түрткү болот.

Сөз тизмектеринин көпчүлүгү ар түрдүү турмуш тиричиликке байланыштуу сөздөрдүн курмынан түзүлүп, алар лексикалык чектеги аралыкты түзүүдөгү сөздөрдүн мааниси

аркылуу толукталып, алардын түпкү манисине бузулуп, белгилүү семантика-структуралык конструкциясындагы жазма речтин тутумунда бузулуусуна туура келет.

Жазма тил өзүнүн тил илиминде калыптануусу боюнча бир тартипке салынып, ажыратылгандыгы аркылуу тил илиминде белгилүү.

Сүйлөө речти контаминация жолу аркылуу жалпы айтылып жаткан ар түрдүү катыштын айтылган ойлордун мазмунуна аралашат. Сүйлөө речинде сөз айкашынын деңгээлинде контанациянын семантика-структуралык конструкциясы чоң ролду ээлейт.

Кыргыз тилинде сөз айкашынын барыш жөндөмө мүчөсүнүн милдети аркылуу уюшулушу бышыктагычтык (орунду, максатты) жана объектилик катышты билдирет. Түркологиялык изилдөөлөрдө сөз айкашынын компоненттеринин мындай түрлөрүн төмөнкүдөй аныкташат:

1. зат атооч + этиш (жайлоого кетти, айылга кетти). Сөз айкашынын багыттык маани чыгарылышы бөлүнүп турат, бул семантикалык мааниден жолугуу мааниси өзүнчө бөлүнүп чыгат (инисине жолукту).

2. Кыймыл-аракеттин заттык мааниде колдонулушу. Мындай форма –уу кыймыл атоочтуктун жардамы аркылуу (окууга жөнөп кетти) жасалат. Сөз айкашынын окшош мааниде ишке ашырылышы кыймыл-аракеттин жыйындысын максаты аркылуу ишке ашырылат.

3. зат атооч + сын атооч сөздөрү аркылуу-чөпкө мол. Мындай семантика-структуралык типтер сөз айкашынын маанисин ачып берүүгө сын атооч сөздөрүнүн предметтик белгилери аркылуу чыгарылат.

Биздин түшүнүгүбүз боюнча түркологиялык адабияттарда этиштик жана атоочтук сөз айкаштарындагы барыш жөндөмөсүнүн формасы аркылуу башкарып турушу фактылар менен чек коюлушу жазма тилде гана белгиленет. Сүйлөшүү речти жазма тилге караганда лексикалык ар түрдүү өзгөчөлүктөрү менен айырмаланып, грамматикалык конструкциянын алкагында ишке ашырылат.

Барыш жөндөмөсүндөгү сөздүн сөз айкашынын тутумуна баш ийип келиши, анын жалпы тилдик чөйрөдө талап кылынышынын негизги себеби, бул сүйлөшүү кебинин экономдуулугун жаратууга басым жасайт.

Анын татаалданган жандоочу сөз айкашын сөз айкаштары аркылуу аркылуу алмашылып, эң жөнөкөй каражаттар, жөндөмө мүчөлөрүнүн аякташы менен ишке ашырылып жыйынтык чыгарылат.. Жөндөмө мүчөнүн алмашылышы жалаң эле семантикалык бир планда каралбайт. Айрым учурларда, сөз айкаштары ар кандай мааниде б.а., жазма тилдин тутумунда өз алдынча мааниге ээ болушу, бул маани сүйлөшүү кебинде ой жүгүртүүдөө бир гана мааниге ээ болот: үйүмдүн башкалыгы жөнүндө кагаз бер – үйүмдүн башкалыгына кагаз бер. Барыш жөндөмөсүнүн мүчөсүн формасы башкарып турган сөз тизмектери лексикалык мааниге ээ болуп, атоочтук жана этиш сөздөрүнөн куралып сезимди билдирген учурлары кездешет: күлгөнүмө иренжиди, - күлгөнүмө кубанды ж.б. Сөз тизмектеринин мындай жолдор аркылуу ишке ашырылышы жазма тилге да мүнөздүү. Сүйлөшүү речти мындай сөздөрдүн катыштык жактарын эч кандай лексикалык чеги жок эле колдонулат:

-Касымда киши бар!

-Мына бирөө ме! Киши деп комнатага айылдан бирөө шашылып кирип келген экен десем, өзүмдүн балам Нурмухамет турбайбы. Кечетен бери сыртка кудук казышып аябай тереңдетип салышты (А.У.). Атканга жыгылса жакшы, жыгылбай чуркап кетсе бар го! Машинанын таш талканын чыгарат (оозеки речтен). Кечээли бери эригенге муз жукарыптыр (оозеки речтен).

Этиш сөзү субстантивдик мааниде атоочтукту уюштуруучу –ган мүчөсүнүн формасын кабыл алып турат. Мына ошондуктан этиш сөзүнө жөндөмө мүчө уланып, жөндөмө мүчөнүн каражаты аркылуу аяктап турат. Эгерде сөз тизмектеринин айкашуусун жалпы жонунан карасак, анда анын компоненттери объектилик катышты түшүндүрөт.

Туугандык мааниде уюшулган сөз тизмектеринен зат атооч жана этиш сөздөрүнөн куралат: Инисине иренжиди.

Мындай сөз тизмектеринин жаралышы бир туугандык мамилелердин ортосундагы мамилелик катыштын бири-бирине болгон начардыгы этиш сөздөрдүн катышуусунун негизинде объектилик катыш түздөн-түз кабыл алынбайт, ошондой болсо да атоо маанисин кабыл алуучу сөздөр болсо да, белгилүү бир себептердин негизинен пайда болушу сөз тизмектеринен курулат.

Мындай учурда негизги сөз таңгыч, терс мааниде колдонулуп, бири-бирине болгон жек көрүүчүлүк, карама-каршылыкты туудурат: чакырганга барбадың – чакырды барбадың, суу бербегенге тыйылбады, бала кулаганына ыйлабады ж.б.

Сүйлөшүү речинде зат атоочтун багыттык формасын уюштуруучу + сын атоочтор менен айкашып келүүсү өтө көп колдонулат: малга бай, ушуга тапчы. Бул сөз айкаштары сүйлөшүү речинде жазма тилге караганда көп кездешүүчү көп талап кылынуучу тизмектер. Мисалы: - Ошол өткүр кыз ээ? –Ооба, эмне, Ажарга тең келеби? (К.Баялинов). Сөзгө сараң, аракка да сак, бир балээ (К.Б.). Мындай тизмектеги сөз тизмектери казак окумуштуусу М.Балакаевдин эмгегинде толук түрдө ажыратылган.

Ошондуктан бул келтирилген сөз тизмектерин толуктоо үчүн төмөнкүдөй мисалдар аркылуу атап кетүүгө болот. Мисалы мааниси кеңейтилген сөздөр – уста, чебер; кийимге уста, кийизге чебер.

Лексикалык мааниси кеңейтилген сөз тизмектеринин типтери: малга бай, мындай айкашуулар речь тизмегин ар түрдүү каалоолорунун талап кылынышы аркылуу түшүндүрүлүп, речь тизмегин байытып, жаңы ойлор менен камтылганын чагылдырат. Мисалы: (ал) сулуулукка шыктуу – анын сулуулукка шыгы бар, (ал) аракка сак – ал аракты аз ичет. Келин кийим тигүүгө уста – келин кийимге уста.

Мындагы –кийимге уста деген сөз тизмектери компоненттери бири-бирине багынып, сапаттык катышты көрсөтүп, сын атоочтук катышты билдирет. Сүйлөшүү речинде аталган сөз тизмектеринин негизинен куралган жалпы мазмуну сүйлөм мүчөсүнүн баяндоочу аркылуу уюшулуп, синонимдик катыштагы этиштик атоодогу варианттарды түзөт: кыймылга жок –кыймылсыз, эмгекке жок – эмгектенбейт. Мисалы, Ошол бала болбосо, башкаңар эмгекке жоксуңар (А.Т.). Элге атагы чыккан Абуталип да сөзгө жок экен (Ж.Т.).

Жогоруда белгилеп кеткендей, сөз айкаштары барыш жөндөмөсүндөгү сөздүн формасы аркылуу башкарылып турушу, алардын кеңейтилип ишке ашырылышы андан кийинки сөздөрдүн жөнөкөйлөнтүп алынышы менен байланыштуу.

Жазуу речинде – жөнүндө, тууралуу жандооч сөздөрүнүн жардамы аркылуу, сүйлөшүү речинде айрым учурларда барыш жөндөмөсүнүн мүчөсүн формасын кабыл алуу менен сөз айкашын түзүүчү кызмат аткарат: Макул болбосо, баламдын энчисине энчиси башка деген документ берчи (А. Т.). –Аягыңа жыгайык, токто! –Эми кайрадан орунуна ант берсин. Сен кошокчу болсоң, ошолорго кошок чыгарсаң экен (Ж.Т.). Парткомдун көңүлүнө бир арамдык пайда болду. “Жарайт күтө тур” деп Эртегинди бөлөк бөлмөгө отургузду. Мухтарды бошотууга Эртегинге пара бергендиги үчүн туткуканга түшүндүрмө кат жазды (У.А.). Мындай окшош тизмекте биринин артынан бири чырмалышып тизмектелип жөнөкөйлөтүп уюштурулган сөз тизмектери үч мүчөлүү составдан турган тизмектер: атоочтуктар + зат атооч + этиш сөзүнөн: алгандыгына кагаз берди.

Жазма адабий тилинде зат атооч сын атооч сөздөрү аркылуу уюшулган сөздөр күнөөлүү мааниде болгондугун сезүү маанисинде объектилик катыштагы байланышты уюштурган сөз тизмектеринен турат: жазыкты, уятты, карыздар, бул сөздөр –алдында деген жардамчы сөзүнүн жардамы аркылуу өзүнчө мааниге ээ болуп турат: калкынын алдында карыздар, карындашынын алдында жазыкты ж.б. Сүйлөшүү речинде мындай лексикалык составдагы сөз айкаштарынын уюшулушу айрым учурларда жөнөкөйлөтүп колдонулат. Контаминация жолдору аркылуу сөз айкашына айланып, төмөнкүдөй сөздөр аркылуу ишке ашырылат: - ызалуу, ачуулуу ж.б. Мисалы: Инисине ачуулуу. Асандын өңү ызалуу. Бул сөз

тизмектеринин чөйрөсүнүн кеңейиши барыш жөндөмөсүнүн айланасында уюшулган сөздөрдүн негизине багыныңкы болот.

Мына ушундай тизмектер казак тилинде да бир топ жолуктурууга болот: Эл-журтка сөгүшкө калабыз го деп коркомун. Эл-журтка маскара кылып, кор кылып, анау көзүнүн күнү менен алайын дедиң беле? (А.Т.). Теңирберген ошо аялынын өзүнө түк жазыгы жогун жакшы билет (К.Б.).

Барыш жөндөмөсүнүн –га, -ге мүчөсүнүн багыттык негиздеги колдонулушу төмөнкүдөй сөз тизмектерин уюштурат: айтканыңа айыптуусуң, кезегине жайды, биткенге эсептеди. Мисалы: Айтпаганыбызга айыптуубузбу ыя? (оозеки речтен). Сөздү билгенге айттырды. Бул сөздөрдүн ар бири сөз тизмектеринен туруп, оозеки речте башка аналитикалык каражаттардын байланыштары аркылуу колдонулуп ишке ашырылат. Мисалы: Айтканыңа айыптуусуң – айтканың үчүн айыптуусуң, кезегиме жайып жүрөмүн – кезегим үчүн жайып жүрөм, бүткөнгө эсептеди – бүттү деп эсептеди.

Чыгыш жөндөмөсүнүн формасы айрым ар түрдүү сөз айкашынын структурасында бгыныңкы абалда турушу, алардын компоненттери бири-бирине багынып турушу түздөн-түз атоочтук субъстантивизация курулушуна өбөлгө түзөт.

Сөз айкашынын жазма речинде качан башкаруучу сөз атоочтуктардан уюшулса, анын субъстантивдик кубулушу –дык, -дик мүчөсүнүн формасы аркылуу жасалат. Мисалы: кечиккендиктен иренжиди, кубангандыктан күлдү ж.б. Тике сын атоочтук субъстантивдик кубулуштагы атоочтуктун пайда болушу, сүйлөшүү речинде мүнөздүү нормага салынган: Ал кургурду кайсы бир жетишкенинен айтасың дейсиң (К. Б.). Сенден жашыра турган сыр жок, мен ошол катынды башка зар болгонунан алгалы атырылган жокмун (Ж.Т.). Жыйналышка келбей калганынан бир жаман болорун сезип калдым (К.Б.). Аз гана сүйлөшкөндөн сенин эмнең кетет. (Э.Н.).

Жазуу речинде көпчүлүк татаал түшүнүксүз формада кездешүүчү конструкциялар сүйлөшүү речинде чыгыш жөндөмөсүндөгү сөз айкашынын башкаруусу аркылуу алмаштырылат.

Үч мүчөлүү компоненттеринен уюшулган айкаштар: зат атооч + кезинен + атооч (этиш) (жаш кезинен кызык). Бул айкаштар сүйлөшүү речинде жөнөкөйлөтүлөт. Аларды чыгыш жөндөмөсүнүн формасындагы сөз аркылуу башкарып турган эки мүчөлүү айкашуу - жашынан кызык деген чыгыш жөндөмөсүнөн уюшулган сөздөрү алмаштырат.

Бул айкашуулардын айрым пайда болгон жыйындыларын эптеп-септеп пайда болушун жана камтылышын чагылдыруу өтө жеңил. Ошондой болсо да сөз айкаштарынын компоненттеринин лексикалык биримдүүлүгү байланышуусу толук болбой калган учурлары кездешет. Ошондой болсо да, бул сөз айкаштарынын лексикалык мааниде кеңейтилген чөйрөдө сүйлөшүү речти аркылуу гана нормага салына алат. Лексикалык шарттардын кең мааниде колдонулушу мүмкүн ыңгайлуу шарттар аркылуу болот. Алар ички сезимдик катышка карата, сөздөрдүн байланышына карата жаш өзгөчөлүгүнүн сөзүнө ыңгайлаштырылып түшүндүрүлөт: жаш, кулун, күчүк, балапан ж.б. Мисалы: Эй, Алдеке – ай, күчүгүнөн колдоп өстүргөнсүң, зарптай бересиң го, айтпаса Аламайнак дегениң да, ала күчүк эмеспи ай! (А.Т.). Колдогу жалгыз бала болгон соң бөбөктөй кичкинекейинен баштап асырап өстүрдү (Ө. Д.). Актан кичинекейинен байланып калып топко кошуп ийдим (Б.М.).

Мындагы –күчүк кезинен өстүрдү деген сөз тизмектери сүйлөө речинин нормасында гана сакталууга болот. Ушуга окшош эле – көктүгүнөн жулунду, кырчынынан кыйылды, жаштайымдан жетиштим, өстүм ж.б.

Сөз айкаштарынын жөнөкөйлөтүп алынышы айрым бир учурларда жандооч сөздөрүнүн түшүрүлүшүнөн да пайда болот: бери, кийин жандооч сөздөрү. Жандоочтук сөз тизмектери өзүнө баш ийген жөндөмө мүчөлөрү аркылуу жабдылат: Өткөндө Билал жаңы жыйналыштан кайта бергенде атка минген чыгар (Б.А.). Бегимай келинчек болуп түшкөндөн өзүн эрктүү сезген (Ж.Т.).

Ажыратылган катыштагы атоо маанисиндеги сөздөр этиш сөзү аркылуу – коркот, сезгенет, кам жейт деген сөздөр, негизинен жандооч сөздөрү –үчүн сөзүнүн жардамы менен эгин үчүн кам жеди, баласы үчүн коркту.

Жөнүндө жандооч сөзүнүн сөз тизмектери менен айкашуусу башка жандооч сөздөрүнө караганда учурда болуп жаткан багыттык максаттагы маанини туюндурат.

Ажыратылган катыштагы сөз тизмектери –үчүн жандооч сөзүнүн жардамы аркылуу уюшулуп, сүйлөө речин маанисин кеңейтет.

Ажыратылган катыштагы сөздөр чыгыш жөндөмөсүндөгү сөздөрдүн формасын багынычтуу абалында чагылдырат: Отун суун мурда күнү ишке киргизип берсе де, алды түн болгон соң, ар күнү келтек жеп калган жаш бала, анын келтегинен корко берчү адаты (А.Токтомушев). _Айтышабыз, келиңиздер. –Эй, селер койсоңузда алар кайтат. Бери кийгенин намысы бир деп, мен абийиримден коркомун (У.Абдукаимов). Ал жанынан коркуп жолободу (оозеки жазма речи). Чындыгында, ажыратылган маанидеги окшош маанидеги сөздөрдүн катышы көпчүлүк учурда контексттик мааниге такалат. Ошондой болсо да алар сүйлөшүү речинин нормасында ишке ашырылат, айрыкча эң негизги болгон –корк сөзүнүн катышуусунун негизинде уюшулат.

Сүйлөөшүү речиндеги айрым ар түрдүү этиштик сөз тизмектерине багыныкы абалда келген –кол сөзү четтетүү маанисин толуктайт: колунан алып барды, өз колунан атты ж.б.

Казак тилинде жетинчи жөндөмө катары курал жөндөмөсү колдонулат, бул мүчөлөр – мен, -пен мүчөлөрүнүн жардамы аркылуу аяктаган сөздөр айрыкча көркөмдүү мааниси так аяктоону чагылдырат ж.б.

Окшош маанисиндеги сөздөрдүн жалпы жыйындысы сөз тизмектеринде ал-абалдык сөз тизмектерин каралат: айтууң боюнча келдим. Сүйлөө речинде жандооч сөзү тактооч сөзү менен ыкташуу жолу аркылуу байланышып турган учурларды айрым учурларда түшүрүлүп колдонулат. Мисалы: Жусуп табелчиликти жумушчуларына күндөп жасады. Ошонун жазуусунда контор эсеп жасайт (К.Б.). Бул контексте –ошонун жазуусуна эсептөө чыгарды деген сөз тизмектери жазуусу боюнча тизме чыгарды катарында жандооч сөзүн жалпы маанисин алмаштырды.

Сүйлөө речинде –кол сөзүнүн сөз тизмектери менен чыгыш жөндөмөсүнүн формасын колдонулган учурлары айрым бир куралдык маанини чагылдырган учурлары болот: Кууп, колундан байлап өлтүрөмүн (М.А.). Жантаев кызууланып, кедейлерди өз колу менен атмак болуп мылтыгын колунан сууруп чыкты (Б.М.). Эмне дегенде, -кол сөзүнүн куралдык маанидеги сөз тизмектеринде колдонулушу чыгыш жөндөмөсүнүн кыймыл аракетке багыталып, сөз тизмектеринин бири-бирине маанилик жакындыгын байкадык: колунан өткөздү, колунан аткарды, колунан берди. Бул сөздөрдүн ортосунда катыш сырткы жакындык мүнөз бар. Алар объектилик жана куралдык аралык катышта аралашат. Мында (сырткы) функция курал –кол сөзүнүн чыгыш жөндөмөсүнүн формасынындагы сөздүн мааниси аркылуу аныкталды.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Абдулдаев Э., ИмановА., Давлетов С., Турсунов А. Кыргыз тили. Фонетика. Морфология. –Фрунзе: Мектеп, 1986
- 2.Асылбеков У. Грамматика. 1бөлүк. Морфология. –Фрунзе; Кыргызмамбас, 1940
- 3.Бакеев К. Кыргыз тилинин грамматикасы. 1бөлүк. Фонетика жана морфология. – Фрунзе; Кыргызмамбас, 1948
- 4.Балакаев М.Б. Современный казахский язык. Алма-Ата, 1959
- 5.Батманов И.А. Очерки синтаксиса узбекского языка. Ташкент, 1959
- 6.Вербицкий В.И. Грамматика алтайского языка. Казан: 1896
7. Грамматика азербайджанского языка. Баку: Элм, 1971
- 8.Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка. –М. –Л.: Изд. АН ССР, 1940

9. Жапаров А. Синтаксический строй кыргызского языка. Т 1-2.- Бишкек: Мектеп, 1992.- 429с.
10. Жакыпов Ы. Жөнөкөй сүйлөмдүн синтаксистик түзүлүшү. –Фрунзе: Мектеп, 1965
11. Жапаров А. Кыргыз тилинин грамматикасы. Синтаксис. ЖОЖдор үчүн. –Фрунзе: Кырмамбас., 1951
12. Иманов А. Кыргыз тилинин синтаксиси.- Бишкек. 1995.- 390б.
13. Орузбаева Б. Сөз курамы (ЖОЖдор үчүн окуу куралы), -Бишкек: Мектеп, 2000
14. Турсунов А. Кыргыз тилиндеги сөз айкаштары. Фрунзе: Илим, 1978.
15. Тынстанов К. Кыргыз тилинин морфологиясы. 5-6-класстар үчүн. –Фрунзе: Кыргызмамбас, 1934
15. Юдахин К.К. Кыргызско-русский словарь. Т.1. –М.: Гос.изд-во иностранных и национальных словарей, 1949

Рецензент: д.ф.н., проф. Токтоналиев К.Т.

УДК.: 809.434.1

Нуралиева С. С.

И.Раззаков атындагы КМТУнун кыргыз тили кафедрасынын доцентин милдетин аткаруучу

АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ДИАЛЕКТИЗИМДЕР

Бул макалада көрүнүктүү жазуучубуз Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы адабий тилдин өзгөчөлүктөрүнө жана диалектизмдерге көңүл бурулду.

Ачкыч сөздөр: диалектизм, чыгарма, адабий тил, колдонуу.

Нуралиева С. С.

И.о. доцента кафедры кыргызского языка КГТУ им. И.Раззакова

ДИАЛЕКТИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЙТМАТОВА

В этой статье выдающегося писателя Ч. Айтматова, обращаем внимание на его своеобразный литературный стиль языка, на роль диалектизмов произведениях.

Ключевые слова: диалектизм, произведения, литературный стиль, использование.

S. S. Nuralieva

And about. assistant professor of the Kyrgyz language department of KSTU. I.Razzakova

DIALECTICS IN AITMATOV'S WORK'S

This article outstanding writer Ch. Aitmatov we pay attention to his original style in literature, style of language and the role of dialects in his works.

Key words: dialectism, works, literary style, use.

Атактуу жазуучубуздун дүйнөнү таң калтырган чыгармаларында кыргыздардын жашоо турмушу, улуттук мүнөзү, психологиясы, каада-салты, үрп-адаттары, чебер сүрөттөлгөн. Ч.Т. Айтматов көркөм сөз чебер катарында адабий тилибиздин мамлекеттик статуска ээ болушу, анын кыргыз мамлекетинде толук кандуу үстөмдүк кылган абалында колдонулушу жана анын ролу, өзгөчө агартуу системасында (бала бакчаларда, мектептерде, жогорку жана атайын окуу жайларында) кыргыз тилинин үйрөтүлүшү менен окутулушу жөнүндө демилге көтөрүп келе жатканы баарыбызга белгилүү.

Ар бир элдин (улуттун) өз алдынчалыгын сактаган жана ага кызмат кылуу менен бирге элдин маданий рухун так, таамай ачып берүүдө ага кызмат кылган эң негизги, башкы белгиси жана куралы-бул эне тили. Улуттук мүнөз, анын үрп-адаты, каада-салты ж.б.у.с. атап көрсөткөн эне тилибиздин көрөңгөсүндөгү ар кыл сөздөр доор материалы катарында